

SZÁSZ LÁSZLÓ

*Tabuk feltörése,**avagy hogyan lettem „rasszista”**A másság helyett én is inkább
azt mondom, mint az erdélyiek,
hogy a „sajátosság méltósága”...*

(Diósi Ágnes)

I. rész

gy kezdődött, hogy hosszas bíbelődés után kinyitottam a rozsdás vaskaput, és meglehetősen letörten megálltam az udvar előterében. Kívülről minden pusztulófélben, emiatt sikerült alig valamivel drágábban megvásárolnunk, mint kétszáz méterrel arrébb egy átlagos panellakást. A ház vakolata pattogzik, a terasz üvegteteje repedezett, láthatóan becsorgott az eső. A pár négyzetméternyi kertet évek óta nem gondozták, a karvastagságnyi gyom másfél méteresre nőtt, helyenként ki sem látszom belőle; tétován tapogatózom a szomszédkerítés felé, mindenütt csikkek s gyaníthatóan a túloldalról áthajított szemét. A valamikor szépen faragott lépcsor: csupa foghíj és korhadék, fölébe nőtt a dzsumbuj. Ekkor hangzik fel a ház sarkánál.

– Hé te, gyere ide!

– Jó napot kívánok, uram – viszonzom, elvégre jócskán betöltöttem az ötvenet. A lécek meghajolnak a könyöke alatt, ahogy teljes súlyával rátámaszkodik, a kerítés vége a házunk falánál nincs rögzítve. El is mozdítja s átlép.

– Te vetted meg ezt a házat? Én akartam megvenni, a fiamnak. Házasodik. Egybenyitottuk volna a két udvart.

– S miért nem vette meg, uram? Én hirdetés alapján vettem meg, de a közvetlen szomszédoknak, ha jól tudom, elsőbbségük van.

Ezért meg azért, magyaráz, nem tudom követni. Heherészve beszél, félmondatokban, abbagyja, aztán újrakezdi az előző mondatot, másfelé kanyarodik. Torokból, röviden ejti a hangokat, s nagyrészt elnyeli. A palóchoz hasonlít, de nem színes a hangállománya, mint annak: artikulátlan.

– Halad, te! – Később megszokom ezt a kifejezést. Azt jelenti: „Hallod-e?” – Én Ari vagyok. Aranyos, mindenki így szólít gyermekkorom óta. Olyan vagyok, hogy bebújok az emberek bőre alá, olyan kedves vagyok, ezért engem mindenki szeret. Ezt azért mondom. Te mit akarsz itt most csinálni?

– Körülnézek, milyen állapotban van a ház, hogy amit lehet, majd magam megjavítgassam. Elsőként ezt a kerítést kellene. Cudar állapotban van. – Én is kezdek zavarosan fogalmazni. – Uram, a törvények szerint ez nem a maga része? Ezt a kerítést magának kellene megcsinálnia.

Felhorkan. – Jól van ez így. Amíg Marika lakott itt, mi rendesen átjártunk itt a kerítésen. Jó lesz ez így ezután is. Te, hallod – valóban bizalmaskodóvá válik a hangja –, én kőműves vagyok, mindenhez értek, vállalkozó, van nekem brigád. Hát nem könnyebb neked, ha rám bízod az egészet, olcsóbban megcsinálom, mint akárki, s mire beköltöztök, minden rendben lesz. Ti csak beköltöztök, és kész. Én pedig éjjel-nappal itt vagyok a szomszédban, amíg mi itt lakunk, addig tőletek biztos nem fognak lopni. – Bizalmasan nevet. – Na. Megegyeztünk? Mert ha aztat akarod, hogy jó szomszédok legyünk. – Zöldebarna szeme van, közel ülnek egymáshoz, ettől karvalyszerű a tekintete, ahogy rám néz. A hangja bizalmaskodó, fenyegető árnyalattal. De lehet, csak én vagyok gyáva. Bizonytalanodom, telefon a feleségemnek, magyarázom a jószomszédi viszony jelentőségét. Megegyezünk. Nem értek az árakhoz.

Ilyen sokba nem került nekem jószomszédi munka. Hatszázezer forint iszonyatos tanulási pénz, a lakáshitel terhére, hogy aztán magam javítgassam, amit lehet. De van, ami ennél drágább. Ma is folyamatosan fizetek a jószomszéd-sá-gért, némasággal.

A TAPASZTALAT FOKOZATAI (1)

Nem így kezdődött. Azzal kezdődött, hogy olyan utcában nőttem fel, nevelkedtem, ahol több nemzetiség lakott, édesanyám barátnője, a szomszédasszony ép elmével túlélte Auschwitzot, vagyis naiv módon nem hallottunk nemzetiségi, etnikai problémáról. Csak tizennégy évesen tudtam meg, hogy magyar vagyok, azaz kisebbségi, akinek csak a bűne több a többségi lakosságénál, ezért a javakból kevesebb jár neki, viszont jobban kell teljesítenie, ha tervei, vágyai vannak. (Nem szenvedéstörténetet akarok írni, nem volt az elviselhetetlen állapot. Csak hát a származásom bevallása elkerülhetetlen, ha az alatt következő monológot dialógussá szeretném tágítani.) Ebbéli kényes elfoglaltságunk miatt nem figyeltünk arra, hogy másoknak a mienknél rosszabb helyzete is lehet. Gyanítottuk, hogy a cigányság nálunk rosszabbul él, de nem szánkoztunk. Van nekünk elég bajunk. Egyszóval az önzésemmel, a másággal kapcsolatos ismeretek hiányával kezdődött, jöllehet e tudatlanságnak nem magam vagyok az egyedüli oka. Miközben tapasztalatok is halmozódtak, öntudatlanul.

Mert a cigányságot szeretném – ha már megismernem lehetetlen – legalább megérteni, elsősorban a környezetemben élőket, a gödöllőieket s legfőképpen a közvetlen szomszédaimat. Szabatos szociográfiai kutakodáshoz nincsenek eszközeim, mindössze a könyvtárak állnak rendelkezésemre. Meg az emlékeim. Ha jól illesztgetem őket, érhetnek annyit, mint némely statisztikai adatsor.

* * *

Tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor 1974-ben egy félreeső faluba helyeztek ki tanárnak. Gogánváraljára nem engedték be a cigányokat, de komoran beletördtek abba, hogy tábort verjenek a falu határában, a községközpont, Bonyha irá-

nyában. Délre, mindössze két-három kilométerre a helységtől, egy „vegytisza” szász falu állt, cigány ide be nem tehetta a lábát, magyar is alig. Bonyhának négyezer lakosa volt akkoriban, hiteles népszámlálás híján a helyi elit úgy tartotta: ezer magyar, ezer román, kétezer cigány. Cigánykérdésről nem hallottunk, évszázadok alatt integrálódtak, az állami gazdaság mindenkinek munkát adott. A kundi szászok szorgos, zárkózott gazdák voltak, a kommunizmus és a tsz-rendszer dacára is megőrizték hagyományos szervezetségüket meg – magyarok–románok egyöntetű véleménye szerint – fukari gögjüket. Gogánból a betelepedett románok szorították délebbre a szászokat, de a cigányokat ők sem engedték be.

Szombatonként tíz kilométert kellett gyalogolnom a legközelebbi főútig, s önkéntelenül rá-rápillantottam a helységnévtáblára, így vettem észre egy furcsaságot: sűrűn változott a helye, hol közelebb, hol távolabb a falutól. Míg egyszer véletlenül jöttem rá a titkára. Vasárnap késő délután battyogtam vissza, a falu felé, amikor megállt mellettem egy szekér. A férfi biccentett az ülésről: felszállhatok. Kevés szót váltottunk: ki vagyok, mit csinálok itt, de ő magáról nem sokat mondott. Furcsállva, értetlenül nézegette hol a szemüvegemet, a degeszre pakolt útitáskámat, hol a nadrágomat. Többször visszapislogtam, míg végre megértettem: deréktól lefelé egyformák vagyunk. Rajtam is ugyanolyan fekete bársonynadrág, hasonlóképpen nyútt, kopott a sok gyaloglástól, csak az én fejemen sapka, az övéen széles karimájú kalap. Közeledtünk a falu határához, s feltűnt, hogy a tábla ismét a falu szélétől távolabb áll, ott, ahol a putrik kezdődnek. Ezeknek az embereknek furfangos méltóságuk volt: a gogániak, valamikor az ősidőkben, úgy egyezkedtek velük, hogy megmaradhatnak a falu szélén, de csak a táblán, a közigazgatási határon túl; ők meg folyton odébb helyezték a táblát; legalább formálisan egy hivatalos helységhez akartak tartozni. Egyébként félig nomádok voltak, a középkorúak folyamatosan járták az országot, főleg Moldvát, üzleteltek valószínűleg, a gyerekek nem jártak iskolába, csupán némelyikük névlegesen szerepelt az iskola nyilvántartásában a létszám kitöltése végett. Volt okom, amiért együttérezek velük, közelebbi kapcsolatot azonban nem kerestem; a falu így is nehezen tűrte meg az idegent, az értelmiségit, s ha meglátogatom a cigányokat, akár el is kergettek volna. Időközben ideiglenes állást kaptam a szülővárosomban, katona voltam, és amikor, négy év múlva, vissza kellett térnem, a szomszédos Kundon nem volt kívül német szót váltani; emigrált az evangélikus lelkész, majd három év alatt utána ment a teljes gyülekezet. Házaikat részben románok kapták meg, részben elfoglalták a cigányok: az együttélés, az integráció új formái alakultak.

Esély a párbeszédre

Miért sodródok ezekbe az önkényes emlékekbe? Mi a célom, hová akarok eljutni? Miért rakosgatok a tudományosság szempontjából érdektelen mozaikkockákat?

*Míg te rólam semmit, rólad én mindent tudok.
Tudom, hogy ami neked bennem mesés világ,
Nekem ostorkép-valóság.*

(Choli Daróczi József)

Például a fenti idézet miatt. A Gödöllői Múzeum adattárában találtam, a cigányság életformáját bemutató 1979-es kiállítás egyik tablójának jelmondata lett volna. A forgatókönyv-tervezetben áthúzva, s helyette az egyértelmű, tárgyilagos és pártos hangzású cím áll: Az életkörülmények változása. Legalább két tanulsága van e példázatnak. Az egyik: hogy a roma költő, aki párbeszédre hívja, részvét(el)re szólítja az őszinte érdeklődőket, valamely felsőbb, hivatalos szempont ürügyén akkoriban elhallgattatott. A másik: maga szöveg, mely nem esztétikai értékével üzen, hanem szimbolikus ideológiájával és a szenvedés szenvedésbe hajló kultuszával. Ezt minden erdélyi ember ismeri, aki Trianon csapását átéli önmagában. Lehetnének tehát rokon lelkek. Az erdélyi ember több szakaszban (szó szerint) túlélte a szenvedéskultuszt, mutogattunk is mindenkire magunk körül a tehetetlenségben, hogy ürügyet találjunk a kétségbeesett beletörődésre, tétlen depressziókra, ám aztán csak feltámadtunk, és cselekedni kezdtünk. A Daróczi-idézet második-harmadik sora testvérem: valamiféle céltalan szenvedésben, az első azonban ideologikus és agresszív, mint a maga fájdalomán túl látni nem akaró ember. Hogyan állíthatja bárki is, hogy mindent tud rólam, amikor és sem ismerem önmagam? Költői hiperbolaként is hiteltelen. És miért kéri számon tőlem az emberek egy csoportja, egy közösség azt, hogy nem ismerem, ha nem enged közel magához, ha eleve gyanúsnak tekint („rólad én mindent tudok”)?

És emiatt: „A Te tapasztalatának másik módja abban áll, hogy a Te-t személyként ismerjük el, de a személynek a Te tapasztalatába való bevonása, a Te megértése ellenére is, az Én-re vonatkoztatás egyik módja... Az Én-Te viszony nem közvetlen, hanem reflexiós viszony... [A partnerek] igényt tartanak arra, hogy megismerjék a másik igényét, sőt jobban értsék a másikat, mint az saját magát... Bekövetkezik a megértés, de a másik álláspontja felől anticipálva és reflektáltan „elcsípve”... Az emberek közötti életviszonyok belső történetisége abban áll, hogy a kölcsönös elismerést állandóan ki kell vívni. A benne rejlő feszültség nagyon különböző fokú lehet, egészen addig mehet, hogy az egyik Én teljesen uralkodik a másik Én-en” (Gadamer).

Gadamer hajszálpontosan, fejezeteken keresztül elemzi az évszázados tapasztalatok nyomán csiszolódó fogalmakat az Én és Te (hermeneutikai jelentőségű) kapcsolatáról. Abszolút mindent tud, amit az emberi eidoszról elméletileg tudni lehet. Csakhogy Gadamer többet tud a létről, mint az életről, az emberiségről, mint az emberről, a hagyománytapasztalatból kikövetkeztetett ethosz történetiségéről, mint a hétköznapi emberének szokásairól. A könyvek csodálatos világában élt, ahol az élet nem zavarta. Magam is a könyvek világában élek, csakhogy az élet egyre gyakrabban kirángat onnan, és a tapasztalatok, szokások elméletének tanulmányozása közben állati módon üvöltözik az ablakom alatt, vagy áttöri jelképesnek szánt kerítésemet.

És nem utolsósorban eme konkrétan nekem, a Magyarországon élő erdélyi kisebbségi magyarnak irányzott szavak miatt rakosgatom az emlékkockákat.

A cigány családokban eddig lezajlott nyelvi asszimiláció nem természetes, hanem erőszakos folyamat eredménye. Ugyanez a folyamat zajlik a határon túli magyar kisebbségek körében is. Ha az jogsérelem, a cigányságé is az.

A cigányokat foglalkoztató vállalatok megszűnése kiszolgáltatott helyzetbe hozta a munkanélkülivé vált embereket a munkaerőpiacon. ...hiszen itt voltak a még náluk is szerencsétlenebb romániai menekültek, akik semmit se keveselltek.

A másság helyett én is inkább azt mondom, mint az erdélyiek, hogy a „sajátosság méltósága”. A sajátosság méltóságát pedig úgy tudja felmutatni egy etnikai közösség, ha az azonosság katarziséban keresztül tud menni. Én például azt szeretném, hogy engem azért tiszteljenek magyar bonfitársaim, mert én legalább olyan szépen beszélek magyarul, mint ők.¹

Jóllehet nyolc éve jelent meg ez a jó szándékú könyv, mely afféle gadameri párbeszédre szólít fel, képzeletbeli válaszom nem lehet más: „Tisztelek minden írástudót, aki saját közösségét képviseli és védi.” Aki dialógust indítványoz, rossz ember nem lehet. Nem ismer, gondolatmenetének fordulópontjain mégis rám hivatkozik, az analógia érveléstechnikájával sorstársának tekint, még ha olykor orrol is rám: „A népiek elutasították, hogy ezt az ügyet a határon túli magyarság ügyével összefüggésbe hozzák” (115). Még némi időre van szükségem, hogy szempontjaimat megfontoljam. (Kelet-Közép-Európa legnagyobb problémája, hogy ne mondjam, rákfenéje: népek és népek, nemzetek és nemzetek, nemzetek és nemzetiségek nem ülünk le egymással nyílt színen, őszintén megtárgyalni a konfliktusainkat. Ezt sem fogom én megoldani...) Addig is rakosgatom egymás mellé a mozaikképeket, és lassan ráébredek: egész sor, egymástól távol eső tapasztalatom van a cigánysággal kapcsolatban, melyek nem álltak össze ismeretté.

A TAPASZTALAT FOKOZATAI (2)

1977-ben, mint a tanárok többségét, népszámlálási biztosnak „neveztek ki”, hetekig kopogtattunk a csoportommal egy túlméretezett lakótelep ajtain. A nyomtatványokon szerepelt a „nemzetiség” rovat, melyet nekünk csak ceruzával volt szabad kitöltenünk, „cigány nemzetiség” azonban semmilyen hivatalos útbaigazításban nem szerepelt. Vagyis Romániában nem léteztek cigányok, kiszivárgott, nem hivatalos információk szerint azonban számukat több milliós nagyságrendűre becsülték. (A mostani legfrissebb hivatalos statisztikák 2–2,5 milliót tartanak számon, a román nemzetvédők viszont már nem a magyar kisebbség fenyegető jelenlétére, hanem a cigányság rohamos gyarapodására, sok millióra duzzadt létszámára hívják fel a lakosság figyelmét.) Marosvásárhelyen tömegében ritkán lehetett találkozni velük. A Hidegvölgy nevű hatalmas telepen, a városban kisebb tömbökben meg a környező falvak határában húzódtak meg. Két-három év, és a Ceausescu nevével fémjelzett rémuralom tartós virágkorába érkezett, a hidegvölgyi meg a külvárosi telepek jelentős részét felszámolták (mi is egy ilyen telep helyén vásároltunk blokklakást), és eljött a totális hiány korszaka. Végtelenül kígyózó sorok, sorok mindenütt, ahol elképzelhető, hogy majd valamit, élelmiszert vagy WC-papírt „osztanak”. Megtanultuk a sorban állás etikáját, mondhatni, közösségi erkölcsöt, depressziósan, de türelmesen vártunk, ha osztottak, cammogtunk fél napokat a háromfejű csirkéért. Ez a kétségbeesett fegyelem létkérdés volt, a túlélés egyet-

len módja, itt nem voltak nemzetiségi konfliktusok. Aztán az is bekövetkezett, új formában. Alkalmanként, nagyidai diadalüvöltések közepette megérkezett egy húsz-huszonöt fős sereg, káromkodva és gúnyolódva az életterleneken, nekifeszültek a sor végének, pillanatok alatt szétverték a rendet, máris zsákjaikat tartották a megszeppent elárúsító elé, s hiába volt a közelben rendőr, hiába volt világra szóló diktatúra és fegyelem, ők felpakoltak, a zsákmánnyal máris tovább álltak, mi pedig megtörve s legyőzve oszladoztunk. Miért szépítem? Féktelen, bár csak némán szitkozódó gyűlölet támadt a nem létező cigányok ellen, ami a hatalom számára sem lehetett haszontalan: tartós egységet kovácsolni sohasem valamely cél érdekében, hanem valami vagy valaki ellen lehet. Egyénekenként azonban a cigányokat is féken tudta tartani.

* * *

Újabb képsor: 1987–88. Az évtized közepétől folyamatosan csökkentették a magyaróráim számát, aztán eltiltottak a publikálás jogától, végül az óráim teljesen elfogytak. Magyarán: kirúgtak, s minden addigi életcélom értelmét veszítette. Hogy notórius munkakerülőként ne küldjenek bányába dolgozni, jelentkeztem a munkaelosztónak nevezett intézményben. Kaptam is munkát a ládagyárban. A szétrohadt ládák szegezéséből nem lehetett megélni, nem is ezt a célt szolgálta az üzem: a jelenlét, a nyilvántartás volt a fontos, börtönviselt vagy lecsukással fenyegetett, súlytalan zsebtolvajok és határsértők, a rend társadalmából önként vagy kényszerűen kiszorult emberek gyülekezeteként avagy gyűjtőtáboraként működött. Egy-két kivétellel csupa cigány. Megélhetéséről mindenki maga gondoskodott, kiskertek gondozásával, kubikolással, kőműves fusimunkával, egyebekkel, én magánórákkal. Ekkor kerültem először, mondhatnám, emberi kapcsolatba a cigányság egy heterogén csoportjával, olyan csoporttal, amely más körülmények között bizonyára soha, sehol nem verődik össze közösséggé; közös bennük csupán az aszociális magatartás (egy olyan társadalommal szemben, amelyik mindenkit egyformává akart gyúrni), meg valamiféle vagabundus vagányság. Gyánítom, egy etnikum legéletrevalóbb egyedei kerültek itt együvé, kisebb-nagyobb csirkefogók, némelyik kocsmai verekedés, a másik lopás miatt ült, egy igazi nagyvagány a nyugat-német határig jutott, s csupán ahhoz ragaszkodott, hogy Kelet-Németországban börtönözzék be. „Ott sokkal jobbak a börtönök, mint nálunk, irtó jó dolgom volt” – mondta, ám hazaküldték. Soha, sem azelőtt, sem azóta olyan magától értetődő tiszteletben nem volt részem valamely közösségben, mint a ládagyárban. Fogalmam sincs, honnan kapták az információt a foglalkozásomról, de első megjelenésemtől kezdve kedvesen fogadtak: „Jó napot, tanár úr! Hogy van? Érezze jól magát közöttünk.” Dolgozni alig is dolgoztunk valamit, hiszen az ócska ládák szegezése a világ legértelmetlenebb és teljesen haszontalan munkája, egy összetajkolt darabért 83,5 banit fizettek, hát fecséreltük az időt, s néhány nap múlva már úgy mesélték a jelenlétemben a kalandjaikat, mintha ott sem lettem volna. (Némelyiküket nyilvánvalóan beszervezték, ám ezt is ellazsálták. Egyikük például két alkalommal kért, írjak titkos tiltakozó levelet a nevében Németországba, aztán felhagyott a megkönyékezéssel.) Egyetlen férfi akadt, aki komolyan vette a munkát, egymaga több ládát kalapált össze, mint mi

többiek, összesen, átlagosan 115 darabot. Inas, hihetetlenül gyors és precíz kezű ember volt, barna arca fakóra sápadt, kifogástalanul jó modorú: ő fogadott minden reggel. – Jöjjön ide, tanár úr, foglaltam magának egy jó munkaszabot s a legjobb szerzőket. – Munkatársaim valami okból nem tülekedtek az övével összeérő asztalhoz. Oktatgatott türelemmel, finom technikai fogásokat, trükköket mutatott. Sajnos, csalódnia kellett, sose lettem méltó tanítványa.

Hatalmas, stadionméretű csarnok volt az, távoli végében, tőlünk jól elkülönítve, az állami gazdaság állandó alkalmazottai, nagy csoport parasztasszony, szakképzett munkát végeztek. Máig sem értem, ők is mit és honnan tudtak rólam. Tízórai szünetben az egyik bátrabb asszony a közelünkbe jött, és felém kiáltott: – Jöjjön egy kicsit ide, tanár úr! – Aztán: – Beszéltük itt az asszonyokkal, hogy megmondjuk magának, ne féljen attól a cigány embertől. Tizenöt évet ült, pedig csak a feleségét szúrta le. De azért becsületes, tisztességes ember. Az asszony megérdemelte. – Másfél évtizedig lábát szegezett. Mint egy robot.

Megborsózdott a hátam, nem a félelemtől. A feje tetejére állt az erkölcsi értékrend. A férfi egy hagyományos, törzsi szokásjogot érvényesített, beteljesítette a maguk belső törvényét a csalfa asszonnyal szemben. A börtönben ládacsinaló szakemberré, törvénytisztelővé nevelték. A gyilkosság a legnagyobb bűn, a büntetés tökéletesen alkalmazkodó, az államot féltő lényt gyalult belőle. A diktatúra paradoxona. Tapasztaltabb lettem, bölcsőbb?

* * *

A sorban állás rossz ízű emlékének palinódiája következik, amikor is az idő rendje összekavarodik. Egy-másfél hónap alatt, 1990 februárjára véget ért a forradalmi hangulat eufóriája, amely egy történelmi pillanatra az erdélyi magyarságot egyenlő partnerévé avatta az államalkotó nemzetnek. Lezárult a kézfogások, az egymás nyakába borulás rövidke szakasza, márciusban tetőzött az új hatalom nacionalista arroganciája, és bekövetkezett az ismert marosvásárhelyi pogrom. Senki és semmi nem védte volna meg a néma tüntetőket, ehhez a cigányság különös bátorsága kellett. Több volt ez, mint a pillanat és helyzet kiváltotta hősiesség helytállás és szolidaritás. Bebizonyosodott (spontán módon, s ehhez az elviselhetőség küszöbértékét meghaladó kritikus szenvedésmennyiségre volt szükség), hogy évszázadok alatt az erdélyi őshonos cigányság bizonyos nemzetiségi közönségtudatra tett szert, másként nem kiabálták volna: – Ne féljete, magyarok, mi veletek vagyunk! – Cigányok vagyunk, de magyar cigányok, s egy a sorsunk, mert sokat marakodtunk egymással, de élünk jobbacskán, s főleg szenvedtünk is együtt.

(Illeszkedik ide egy réges-régi kép. Székelyudvarhelyen egy cigány ember a piacon nézegeti a portékákat, fogdossa, de nem úgy tűnik, hogy vásárolna. A parasztember elég dölyfösen rászól, vagy vásároljon, vagy menjen, hangjából kiütközik a lekicsinylés: – Ne cigánykodjon már! – A fekete kalapos visszaszól a zöld kalaposnak: – Én cigány vagyok, de maga hány nyelvet beszél? – Én csak magyarul, de azt jól, nem is kell nekem több. – Na, lássa – húzza ki magát a cigány –, én beszélek szászul, románul, cigányul s magával is. Én mégis csak több ember vagyok, mint maga, de azért magyar-

nak se rosszabb. – Összenéztünk a feleségemmel: ez góbésabb volt, mint maga székelly.)

És kiket ítélték el sok évi börtönre? Természetesen több cigányt, a cigányban így jelképesen a magyart is. Akik kevésbé élvezik az emberiség rokonszenvét. A külföld szemében is helyreállt a világ vagy legalább az ország rendje.

Az érem másik oldala. A lakosság nagy átlaga, különösen a középkorúaktól felfele, képtelen volt alkalmazkodni a „mindent szabad” jellegű szabadság vadkapitalista törvényeihez, mert fegyelemhez, kemény munkához, a törvények tiszteletben tartásához meg az állam gondoskodásához szokott. (Akárcsak egész Kelet-Európában s Magyarországon is.) Egy munkanélkülivé vált munkásember, hivatalnok már csupán erkölcsi mércéje, emberi méltósága, szakmai öntudata miatt sem állt ki az utcára valutázni, csenscelni, inkább éhezett, elnyűtt ruhákban járt, esetleg elfogadta az egyházi segélyeket. A cigányság mutatkozott az új helyzetben a legrugalmasabbnak. Évszázadok alatt létharcban edződött méltóságán nem ejtett csorbát az ügyeskedés, a mások átverésével szerzett vagyon, az inflálódo pénz gyors megforgatása. Ehhez nem volt szükség még elemi matematikai tudásra sem. (A nyolcvanas években, mint az efféle ügyintézés szokásos volt, valamely pártutasítás alapján egy hét alatt meg kellett szüntetni azt a helyzetet, hogy körzetünkben sok tizen-nyolc évét be nem töltött fiatalnak még a négy osztálya sincs meg. Két-három nap alatt az iskolánkba irányított valamennyi fiatal természetesen „megszerezte” a négy- vagy nyolcosztályos bizonyítványt. Vizsgázott egy tizenhét éves cigány fiú is, akit mindenki jól ismert a környéken, mert virágot árult a vendéglőkben; sem osztani, sem szorozni nem tudott, az összeadás-kivonás elfogadhatóan ment neki. A tanítónő rákérdezett: – Robikám, hát nálatok az egész család kereskedik. Ha ennyire nem tudod a számtant, hogy számolod ki a nyereségedet a virágárusításból? – Hát úgy, hogy egy szál virágot megveszek három lejért, és ötért adom el. – Ilyen egyszerű a kapitalizmus is, csupán méltóságtudat kell hozzá.) A jómódú falvakban is megindult valami furcsa átrendeződés. Barabás László írt erről akkoriban megrázó cikket. A Marosvásárhely tövében fekvő Karácsonyfalván, ahonnan ugyancsak jöttek segítő cigányok, szétesett a tsz, és a jó gazdák, akik a „kollektívában” is sikeresen tudtak gazdálkodni, kiöregedtek, nem volt eszközük a föld megművelésére, sorra eladták szép házaikat, s „lakosságcsere” következett be. A földművesek kiköltöztek a putrikba, a korábbi szegénysoriak be a főutcába. A szerző néprajzos, tárgyilagos: nem egy réteg meggazdagodását fájjalja, hanem dolgoz emberek igazságtalan kifosztását, a falu évszázados hagyományainak felszámolását. A gazdasági udvarokon BMW-k és Mercedesek hivalkodtak, a kertek, a földek viszont parlagon.

INTERMEZZO: AZ EGYÜTTÉLÉS KÉNYSZERE

A marosvásárhelyi eseményeknek nem résztvevője, csak tanúja voltam. Ekkor már Magyarországon laktunk, és sokkal személyre szólóbb, jelentéktelenebb helyzetek szorítottak kifelé mindeddig magabiztos identitástudatomból. Sok bajom volt éle-

temben magammal is, ám az az egy tény, hogy magyar vagyok, biztosnak, a legcsekélyebb kételytől is mentesnek látszott. Az vagyok, akinek érzem és tudom magam, és akinek mások tartanak. Ennél biztosabb önmeghatározás nem lehetséges, bár az ember hajlamos arra, hogy ne csak a saját közösségével, hanem még inkább mások másféleségével szemben definiálja valahova tartozását. Kisebbségi voltam, de az „ellenféllel”, a románokkal, és a hasonló helyzetűekkel, például a szászokkal, cigányokkal szemben egyértelműen magyar. Magyarországon azonban hamarosan kiderült, nem magyar vagyok, szó sincs róla, nem lehetek magyarországi többségi magyar, hiszen *Magyarországon élő romániai magyar nemzetiségű kisebbségi magyar* vagyok, akit ezért akár valamiféle megnevezhetetlen kisebbségi előjogok is illetnének, de mégsem, mert elvégre magyarnak születtem. Ebbéli új nemzetiségi státusom rövid időre megzavarta lelkivilágomat, aztán, lévén, hogy minden akadály ellenére magyar irodalmat művelhettem ismét, helyre állt a világ rendje. Amikor is vonatra ültünk, hogy tiszteletünket tegyük gödöllői rokonainknál. Miszerint itt volnánk, magyar testvérek. A fülkében (a mi erdélyi szemünkkel nézve) európaiasan, a legújabb divat szerint öltözött (vagyis nem ősi virágmintás, hosszú szoknyás, tarka lájbis) fiatal cigányasszonyok egymást licitálták fölül a dícsékvésben, rengeteg trágár kifejezéssel dúsítva, hogy melyikük családja szerzett több támogatást a lakásépítéshez; egyikük azt állította, annyit kaptak, hogy nemcsak a ház, de az új bútorok is kiteltek a támogatásból. Némán néztünk egymásra a feleségemmel, semmit sem értettünk ebből a világból, lakásunkat *otthon* elvette az állam, *itt* üres zsebbel kezdünk mindent előlről. Rokonaim nem kitörő ujjongással, de nem is udvariatlanul fogadtak. Néztek, nézdegéltek, míg letelt a tisztelegő látogatás kispolgári ideje. Búcsúzásakor az unokabátyám felesége talán mégis akart valami kedveset mondani: – Aztán ne búsuljatok, mert itt jó dolgok lesz. Itt *nektek, erdélyieknek és a cigányoknak* mindent szabad most. – Ez volt az első és utolsó látogatásunk magyarországi rokonoknál. Az ember a rokonait ingyen kapja, a barátságokért tennie kell, új identitását viszont a mások, a többség sztereotípiái ellenében kell kemény küzdelem, munka, bizonyítás árán megvalósítania. A távolyítás-taszítás gesztusa így sodort engem egy számomra végül is idegen etnikum megértése, legalábbis az együttérzés szándéka felé. Egy olyan népcsoporttal azonosítottak, amellyel (miért tagadnám?) soha semmiféle közösséget nem éreztem.

A TAPASZTALAT FOKOZATAI (3)

Tizenkét évig laktam és dolgoztam Nagykőrösön. Viszonylag módos, szorgalmas emberek lakják, aki teheti, reggeltől naplementéig a földet műveli: munkából élnek. Cegléd és Kecskemét között mint valamely enkláv, zártabb közösség ez, nehezen fogadja be az idegen „gyüttmöntöt”. Talán a peremre szorultság tehetett róla, hogy – tanár kollégáimat leszámítva – hamarabb alakult ki kapcsolatunk a hozzánk mérhető kívülállókkal, mint a város elitjével. A lányom például elbűvölve beszélt egy roppant tehetséges cigány fiúról, aki előtt kétségtelenül nemzetközi zenei karrier áll; húga fodrásznak tanult, s amikor hétvégeken hazajött a pesti

gimnáziumból, majd az egyetemről, kizárólag vele vágatta a haját, barátnőként látta vendégül. Egyébként a cigányok az állomás környékén, egy hosszú utcason laknak, házaik folyamatosan épültek még akkoriban is. Lehet, azok a bizonyos, megalázó CS-lakások voltak (azt sem tudtam még, mi fán terem ez a fogalom), mi szívesen elfogadtuk volna szűk, szegényes komfortú, értelmiségi szolgálati lakásunk helyett. „Cigánykérdésről” a városban nem hallottam, sokkal nagyobb gondot jelentett az iskola számára, melyben a feleségem tanított, a tanyákról bejáró gyerekek nehéz családi háttere. Se villany, se közlekedés, viszont mély szegénység; márpedig a tehetséges tanyasi gyerekeket nem szabad elhanyagolni. Ehhez képest jelentéktelen az egyetlen eset, melynek híre támadt. Egy cigány asszony berobbant a tanterembe, nyomdafestéket nem tűró szavakkal számon kérte a tanárnőtől gyermeke rossz jegyeit, alaposan megtépázta a haját, majd a jól végzett munka sikerélményével távozott. Az iskola vezetése, a hatóság tehetetlennek bizonyult, a kiváló pedagógusként ismert tanárnő pedig más iskolába távozott. Azért van tanulása ennek az esetnek is. A mi főiskolánk gyakorlóiskolája volt ez, tele a pedagógia, didaktika, a pszichológia, a szociális munka s legfőképp a keresztyén hitélet, szellemiség és nevelési elvek szakembereivel. Senkinek eszébe nem jutott, hogy a didaktikai és vallási dogmákon túl, az ehhez hasonló, kritikus, deviáns családi háttér miatt bekövetkező pedagógiai helyzetekre is nevelési programokat kellene kidolgozni.

* * *

Amint rakosgatom az emlékeket, szertelenül, mégis valamiféle időrendi és spontán logikai fonal mentén: csupa helyzet és palinódiája, tézis-antitézis, távol attól, hogy bármiféle homogén képpé, mi több, világképpé álljanak össze a mozaikok.

Valódi, önállóan gondolkodó személyiség lép a látóterembe. Nevezük R. M.-nek: tanítványom volt, saját elszántságával emelte ki magát a környezetéből, önerőből tanult a levelező tagozaton, ám semmiféle külső jeggyel nem akart eltávolodni a közösségtől, melyből származott; egyszerű szabású, bokáig érő szoknyákban járt, simán hátra fésült hajjal. A legtöbb elméleti munka azt állítja, cigány gyerekek és fiatalok oly módon vonhatók be a nem cigány közösségekbe, ha őszinte megértést és szeretetet tapasztalnak, és ilyenkor kiderül, hogy érzelmi intelligenciájuk magasabb is lehet az átlagosnál. De tudomásul kell venni, hogy bármiféle, számukra új, idegen ismerethez csakis a maguk szokásrendje, egy tradicionálisabb gondolkodásmód felől képesek közelíteni.

Szerettem volna az irodalmat mint olvasási élményt közvetíteni, a tantárgyi struktúra jellege miatt azonban a szépirodalom háttérbe szorult, a hallgatók alig-alig vettek könyvet a kezükbe. Elég sok kudarc ért, amikor az egyik csoportomban megjelent R. M. Nem volt igazán jó tanuló, halogatta a vizsgáit, ám szeretett olvasni, s arról hajlandó volt beszélgetni is. A levelező tagozaton talán ő volt az egyetlen, aki nem csak diplomát akart szerezni. A „leckékkel”, a kötelező tesztekkel, a többséghez hasonlóan, nehezen boldogult, az irodalom viszont megragadta a fantáziáját, és azt is megtette, hogy a nyári szünetben a lakásomon látogatott

meg, igazolandó, miszerint nem élt vissza a megajánlott jeggyel, minden javasolt szépirodalmi művet elolvasott, és ezt örömmel tette. Így válthattunk szót olyan témákról, „tabukról” is, melyek a főiskola–diák párbeszédekben aligha kerülnek elő. Hogyan is érzékeltessem ezt? Származásáról, a környezetéről, melyben él, közvetlenül nem nyilatkozott; olvasmányélményei ürügyén, mondhatni metaforikusan vallott a világról s benne a saját helyzetéről. Védőburokba húzódott, s csak olykor tört ki onnan, amikor azt neszelte, nem pusztá udvariasságból, hanem személyes tapasztalatból fakadó együttérzésből érdeklődöm. Elfogadta, hogy két kisebbségi sors ül egymással szemben, és ezek között nagyon nehéz megtalálni az érzelmi-szellemi kapcsot. Tanultságánál fogva eleve vezető szerepre volt ítélve a maga körében, a helyi cigány önkormányzatnál dolgozott. – Mielőtt elköszönünk egymástól, ennyit mondott: – Nekem az enyéimet kell képviselnem és védenem. – Sóhajva távozott.

* * *

Valódi cigánytelepet, igazi putrit belülről, először Kölkeden láttam. Az előzmények valamelyest felkészítettek arra, amivel később ott találkoztunk. Református főiskola lévén, jelöltjeink a tanítási gyakorlatot lehetőleg református többségű vidékeken végezték. Így jártuk be Baranya megye, az Ormánság műemlékfalvait. Az egykori eleven települések a temetőben ismerhetők fel: 18–20 éves fiatalasszonyok a puccos sírkövek alatt – a népszaporulatot és a gazdaság, a földek osztatlanságát vajákos öregasszonyok oldották meg, például rozsdás kötőtűvel. Kodolányi a harmincas években húzta meg a vészharangot, sokan ócsárolták emiatt, keserű próféciája viszont mára valóság lett. A református magyar lakosság elfogyott, templomok és gyönyörű porták roskadoznak, „lakosságcsere” történt. Az iskolák nem a magyarság rosszindulata, hanem hiánya miatt „szegregált” cigányiskolák. Bőséges szakirodalma van a jelenségnek, nem részletezem hát, nem is szándékozom a témából élő kutatók, politikusok ügyébe belekontárkodni. Kölkeden nyaranta egyházi táborokat szervezett a főiskolánk, s olykor a helybeliekkel is próbáltunk ismerkedni. Így csellengtünk egy alkalommal a falu külterti síkátoraiban, városi szemmel nézelődtünk, és hát dandárja lévén a mezei munkának, alig néhány asszonyt, gyereket, kapu előtt ücsörgő öreget láttunk. Az árokparton két fiú hancúrozott, és amint közelebb léptem, régen nem hallott ismerős-idegen nyelv ütötte meg a fületem. Románul szóltam hozzájuk, csak egy pillanatig csodálkoztak, nem ijedtek meg az idegentől. – Otthon ezen a nyelven beszéltek? – Igen. – Az egész család? – Igen, otthon mindenki így beszél. – Habozás nélkül elvezettek az édesanyjukhoz. A putri ajtajában fogadott, karjában kisgyerekek. Ő sem tekintett betolakodónak. – Milyen nyelven beszélhetünk – kérdeztem –, magyarul vagy románul? – Magyarul is, válaszolta, de az ő anyanyelvük nem román. Hanem? Beás. Szégyellem, nem ismerem a hazámat, a lakosságát; amitől az embert csaknem negyven évig elzárták, igen nehéz később pótolni. Azt hittem az oláh cigányok beszélnek a román valamelyik változatát. A beások (baies – ’fürdős’), saját népi emlékezetük szerint, úgy száz évvel ezelőtt a Dunán hajóztak fel, és telepedtek le

ezen a vidéken. A szakirodalom szerint nyelvcsere következett be: a Balkánról bevándorolva a román vajdaságokba, elhagyták eredeti nyelvüket, és átvették a románót. Nem tudom, nyelvészek foglalkoztak-e vele, mert különös emlékeket őrizhet: a román nyelv egy nagyon régi, középkorias változatát, bár ma már szókészletük keveredett főként magyar kifejezésekkel. Ahhoz hasonló, szinte példátlan értéket őriz, mint a csángók, akik a diaszpórában a magyar nyelv három-négyszáz évvel ezelőtti állapotának nyomait tartósították. A fiatalasszony később a magnótól sem rettent meg, kérésünkre egy szuszra elmondott óromán nyelven egy köztük élő népmesét, a békából királyfivá változott történet egy variánsát. Itt bizony élnek még a hagyományok, s ezzel a boldog meggyőződéssel (irodalmi reminiszenciákat dédelgetve) látogattunk meg egy „vén cigányt”, aki a közvélekedés szerint még ősi cigánydalokat játszik hegedűn. Egy korsó bort vittünk ajándékképpen, s mire a távoli telepen álló putrihoz megérkeztünk, ott volt a környék aprajagya. A „vén cigány” bemutatta tudását. Csupa hamis cincogás, közismert lakodalmas, értéktelen nóták alig felismerhető motívumai, nyoma sincs a hagyományos viseletnek, az éneklés pusztá részeg gajdolás, mert a hangulatot végül is a bor teremtette meg. Úgy éreztük magunkat, mint Szabó Dezső nyugatos sznobjai, akik a székely nép megismerésére rándultak fel Pestről, aztán épületes népboldogító vitákba bonyolódtak a falu urai között. Egymás mellé húzódva, összeszorulva ültünk egy hosszú farönkön, mi tagadás, csalódottan. Szó nélkül elvonulni nem illett, a zagya duhajkodásba belekeveredni nem a mi életformánk, viszont el kellett fogadni a közeledésüket. Valami okból én nyertem el leginkább a tetszésüket, a muzsikus házigazda, miután végleg elhajtotta hangszerét, az én kobakomat találta rokonszenvesnek. – Te olyan rendesebb embernek látszol, kopaszok –, s a szépen kongó fejem búbján verte ki a ritmust. Volt mindebben derűs mozzanat is, amúgy a kívülállóknak fölényével(?), együttérzésével(?) visszapillantva, hiszen sokszor elővetjük később a videofilmet, a fotókat, és jókat mulattunk fölöttük. Összességében keserű szájjal távoztunk, egyetlen kollégám, a világgal kissé meghasonlott, kedélytelen, de romantikus lelkületű egyháztörténész emlegette fél éjszakán át: – Én jól érezném magam ebben a közegben, azt hiszem. Egyszerű, de az érzéseiket őszintén kinyilvánító emberek, ami manapság mifelénk ismeretlen jelenség. Milyen jól elvolnék közöttük – ábrándozott –, esténként kiülnék a Duna-partra, néznék a csillagokat és a csobogó vizet, én tanítanám őket... – Az első veszekezésig – szakítottam félbe, szkeptikusabb voltam. – Az első alkalommal a szemedbe vágnák, hogy menj a francba, idegen vagy. Képtelen volnál ekkora szabadságban, egyik napról a másikra élni, s az érzelmek állandó, robbanásra kész, nyers kitörése közepette. – Hitetlenül nézett rám. Másnap, sajnos, beigazolódott. Az esti áhítat idején zajongás közeledett a kúria felé, melyben a szállásunk volt, dörömbölés a kapun. Az előző este megismert „társaság”, nagy számú új taggal bővülve, döngött, miszerint mulatni akarnak velünk a tábortban. Úgy tudják, sok szép lány is van itt, látni akarják őket. Mint Csórii vajda hada, nyomták befelé a – szerencsére – súlyos, kemény fából faragott kaput. Problémás helyzet volt. Botrányt, a hatóságától segítséget kérni nem akartunk, a szép szóra nem volt fogékony a fél-

részeg társaság. Végül kiegyeztünk: előteremtettük az újabb korszó bort számukra, így hajlandók voltak távozni.

Később kifejtendő morfondírozásaimat előlegezem, amikor kölke di kételyeimről szólok. A szegénység okozza-e a rendszeres duhajkodást, a szertelen, szétesett életformát, vagy a felelőtlen életforma a szegénységet? Circulus vitiosus, létparadoxon, magam – kívülállóként – sohasem tudom helyesen megválaszolni. De a cigányság sorsáról alkotott képze teim fokozatosan változnak.

* * *

Ennyi, elmélyültnek nem nevezhető tapasztalat birtokában ért aztán a megtiszteltetés. Valamikor 1998 elején a cigányszervezetek országos tanácskozást, afféle konferenciát szerveztek Nagykovácsra, melyre csak hivatalos személyiségek kaptak meghívót. A város vezetői részéről csupán a jegyző és egy-két, a témában illetékes képviselő volt jelen, én tehát mint kívülálló érdeklődő, tiszteletbeli vendég ülhettem a díszteremben, hála egykori tanítványom elnyert bizalmának. Tíz órára szólt a meghívó, hárman-négyen üldögéltünk ott pontos időben, a város „képviselésében”. Üzenet érkezett, hogy a részt vevő vezető személyiségek különböző okokból késnek, most már előbb megebédelnek. Rég elmúlt dél, amikor fekete Mercedesek és BMW-k húztak az épület elé, majd komótosan bevonultak a cigányság ügyét szívükön viselő jeles személyiségek. Elöl a legalacsonyabb, zömök termetű, kerek fejű férfi, határozott léptekkel vonult az elnöki szék felé, utána megtermett, tokás úri emberek, fekete öltönyben és rengeteg aranylánccal a nyakukban, mellettük-köröttük csupa platinaszőke, vastagon sminkelt divatbábu, nem tudni, miféle státusban, elhelyezkedtek az asztalokból alakított négyzet körül. Főképp azért érdekelt a rendezvény, mert korábban jelen voltam az erdélyi magyarság néhány egyesületének alakulásánál; azok sem voltak mindig fölemelők, de hát vita és konfliktus mindig van, sőt nélkülözhetetlen, hiszen csak polémiákban érlelődnek meg a tervek és a hosszú távú stratégiák. Arra voltam kíváncsi, miket tartanak a cigányság legsúlyosabb gondjainak, milyen stratégiát dolgoznak ki az oly sokat emlegetett szegénység, elmaradottság, az iskolázatlanság problémáinak megoldására, hogyan valósul meg az önszerveződés, egy nemzetiség vagy etnikum érdekképviselése. Mindezekről aztán egy szó sem esett. Mindenekelőtt a zömök vezér kinevezte önmagát egy új szervezet elnökének, amely afféle ernyőszervezetként fölébe emelkedik a mostanig létező valamennyi cigányszervezetnek, mert azok egymással marakodnak a pénzeken. Márpedig be kell vallanunk, hogy mi sem gazdálkodtunk hibátlanul, mert el kell ismerni, hogy a szocialista kormány elegendő pénzt adott a felemelkedést szolgáló kitűnő programokra, ám egyetlen programból sem valósult meg semmi, merthogy kellett a pénz az irodák, a gépkocsik fenntartására, a rezsire, az utazásokra, a növekvő létszámú hivatalnoksereg fizetésére, a titkárnőkre, a számítógépekre, a konferenciákra... Uraim, egy fillér sem maradt a programokra. Akkor hát mi a teendő? Azért föltétlenül szükséges létrehozni ezt az új szervezetet, hogy egyeztessük a különböző álláspontokat és érdekeket, hogy ismét és még több támogatást, magyarán pénzt követelhessünk majd az új kormánytól.

Ebben mindannyian egyetértettek. Mert a választásokon mi leszünk a mérleg nyelve. Ha összefogunk, sok százezer szavazatunk lesz, és az a párt alakít kormányt, amelyiket mi támogatjuk. És amelyik párt a mi támogatásunkkal kormányra kerül, az annyi pénzt fog adni nekünk, amennyit mi kérünk. Úgy viselkedtek, mint bármelyik parlamenti párt, márpedig egy – mint mondják, elnyomott – kisebbség vezetői ne csak etnikai, de etikai alapon is politizáljanak. Ez volt az a pillanat, amikor megszűnt az érdeklődésem, és eljöttem. R. M. óvakodva megkérdezte, mi a véleményem a rendezvényről. Nem akartam udvariatlan lenni. – Hát, egy kis csalódást okozott...

Késő ősszel találkoztam ismét ezzel a tanítványommal. Teljes állásban, tanítóként dolgozott. – Tanár úr, én úgy össze vagyok zavarodva – tört ki belőle első szóra, amint megállított. – Amíg a kisebbségi önkormányzatnál voltam, minden olyan egyszerűnek tűnt. A kisebbség érdekeit képviseltem, ha kellett, a többséggel, a várossal szemben. Tudtam, hová tartozom. Mióta tanítok, egy tantestülethez is tartozom, az iskola és a nevelés érdekeit képviselem. A cigányok, az *enyém* haragszanak rám, ha kérem, hogy tanuljanak a gyermekeik, hogy viselkedjenek rendesen. Én már nem is tudom, ki vagyok. S ezen a könyvek sem segítenek – sóhajtott. Vigasztalni sem tudtam, talán biztató szavakat motyoghattam. – Sokan vagyunk így ezzel – tettem hozzá. Azóta nem találkoztam vele.

GÖDÖLLŐ 1.

Mostanra elolvastam ezernyi oldalnyi szakirodalmat, és azt tapasztaltam: ha cigánykérdésről esik szó, a Dél-Dunántúl meg Észak-Magyarország a központi téma; ezeken a területeken élnek egy tömbben, ott a leglátványosabb a szegénység, valóban ott és amott a legsúlyosabbak a konfliktusok. Arrafelé kutakodnak a szociológusok, a szociográfusok, pedagógus szakemberek, romológusok, pszichológusok, jogvédők, a liberális demokráciát védő politikusok – az antirasszizmus jeles képviselői. Pedig a lélekszámot tekintve Budapesten és környékén, az agglomerációban, a 2003-as adatok szerint százezernél többen élnek, ami meghaladja a legproblémásabbak, a dél-dunántúliak számát. Egyébként ezen a vidéken a legnagyobb a fluktuáció, itt integrálódtak a legtöbben, következésképpen jelentős számban nem vallják magukat cigánynak. De hát ki a cigány? Legalább olyan megoldhatatlan kérdés, mint a harmincas években a „Ki a magyar?“, illetve: „Mi a magyar?“ kérdés nyomán kibontakozott országos vita eredménytelensége. „...azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. ...csakis ezáltal garantálhattuk a megkérdezendő személyek kiválasztásának egyértelműségét. [...] A cigányokra is igaz, hogy tudatában vannak cigány származásuknak, a nem cigányok pedig számon tartják a cigány származást, és ennek alapján mondják a cigányt cigánynak.”² Gödöllő utcáin járva-keelve, sőt a kapun ki sem lépve, magam is ezt a „rasszista” felfogást érvényesítem. A bőrszín, az öltözködés, az akcentus alapján képes vagyok véleményt mondani. Csakhogy én, a saját szubjektív szempontjaim alapján nem ezt teszem, hanem sokkal rosszabbat: a viselke-

dés, a modor és a beszéd kulturáltsága számomra többet jelent, mint a külső jegek. Ezáltal viszont nem csökken, hanem nagy mértékben növekszik a „cigányok” száma, etnikai hovatartozástól függetlenül. Tehát ez sem üdvös módszer. Személy szerint ráadásul egyenesen tiltakoznom kell az ellen, hogy kívülállók hátrózzák meg bárkinek az etnikai hovatartozását, tekintettel az átlag magyar polgár műveltségi szintjére. Egyetlen, szemléltető példa. Elindultunk, hogy fölkeressük „erdélyi” ismerőseinket. A lakótelepen hosszas bolyongás után bukkantunk rá a megadott házszámra, ezért egy ideig még tanácsalankodtunk az épület előtt, ahol is öregek sütkéreztek, és szívélyesen megkérdezték, kit keresünk. Zoltáni Miklósékat, mondtam. Összenéztek, tanakodtak, aztán megoldódott a kérdés. – Azok a románok, ugye? Azok itt laknak. – Nem románok – mondom –, a férfi fogorvos, talán így tudják, kiről van szó. – Igen, igen, azok a románok. – Nem, nem románok – erősítettem –, magyarok. – Hát akkor nem tudjuk, kiről van szó. – Már-már ingerülten.

Az sem jó hát, ha kívülállók döntenek el, ki vagyok. Nagykőrösön az idősebb értelmiségiek kedvesen, tréfásan, de valós hagyományra hivatkozva azzal biztattak: – Ha ti jól viselkedtek, rendesen dolgoztok a városért, és a lányotok helybeli fiatalemberhez megy férjhez, az unokátokat talán már kőrösinek fogják tartani. – És igazuk volt. Egy közösség akkor stabil, ha szigorúan számon tartja az ősiség szempontját és a város szolgálatát. Bár ezáltal el is szigeteli magát. Én viszont erre nem vágytam (folyton gyermekkorom városának képével az emlékezetemben, amely viszont régen eltűnt), „cigányvérem” tovább hajtott.

Gödöllő egészen más típusú város. Itt megszokták a jövésmenést, a lakosság nagy része pesti munkájához tartja fenn, alvóvárosnak. A házakat többen adják-veszik üzleti célból, mint ahányan otthont akarnak teremteni.

– Te, hallod, ti ide be akartok költözni, vagy eladásra akarjátok reparálni?

– Mi a különbség? – Röhécsel, valamit halandszál. – Egy rendes, kellemes otthont szeretnénk öregségünkre. Szép itt a környék, tiszta a levegő, csendes kis utca ez, s remélem, a szomszédaim is rendesek – szellemeskedem.

Azt hiszem, nem létezett jó megoldás, még ha sokkal több tapasztalatom is van a cigánysággal kapcsolatban. Ha nem egyezem bele, hogy a szomszédom végezze a javítási munkálatokat a házban: egy életre indokot adok a haragra, a gyűlöletükre. Ha van bennem bármily kevés előítélet is, nyilván, nem bízom meg benne, sőt nem vásárolok meg a házat. A konfliktus, azt hiszem, elkerülhetetlen volt. Az eladók már kiköltöztek, mi innen százhusz kilométerre, a ház üresen, a munkavezető a szomszédban – eszményi helyzet beköltözés előtt. Hétféteken mentünk, ágyneműt, matracokat vittünk, amit vonaton, HÉV-en szállítani lehet, s menetrendszerűen fizettünk. Gyanúnk már ekkor feltámadt, de a baj nyáron kezdődött, amikor Nagykőrösön már csomagoltunk, s időnként két-három napot Gödöllőn tartózkodtunk, hogy a végleges beköltözésre előkészítsük a lakást: szobafestés, takarítás, egyebek, mindenki ismeri. Szomszédom (akit ezentúl B.-nek nevezek) a maga sajátos módján igyekezett érzékeltetni, hogy ő különb, mint a család, melybe „belekeveredett”. Amint megérkeztünk, azonnal megjelent, teljes hangerő-

vel ócsárolta a feleségét a nyitott ablakon keresztül, családfői fensőbbsege bizonyítékeként. Csitítottam: – Uram, én akkor sem kiabálnék efféléket a feleségemről, ha gyűlölném. Ő azonban folytatta, literszámra itta a sört, levetette a pólóját, s mutogatta pompás izomzatát. És csak káromkodott, és ócsárolta a „cigányokat”. Súgtam a feleségemnek: ebből baj lesz, valamit tenni kellene. Baj lett. A szomszédban olyan veszekedések kezdődtek, melyekhez hasonlót elképzelni sem tudtam. Valami okból az érdeklődés középpontjába kerültünk, s nem vált javunkra. Megjelenésünk B.-nek megemelte a hiúsági küszöbét. Jövevény a családban, állítólag nyolc osztályt végzett, állítólag megtanulta a kőműves szakmát, állítólag őt mindenki szereti, kivéve a családját. Napokig harsogott az utca a vitától: kinek van magasabb végzettsége. J., a feleség kiabálta, nem igaz, hogy csak három osztálya van, a férj, hogy: te, analfabéta. Lányuk, röhögve, hogy neki több osztálya van, mint az egész udvarnak együttléve, mert ő befejezte a nyolcat. – Na, s ezek a románok meg mit akarnak? Azt hiszik, mert nekik tán még érettségijük is van, most már ők uralkodhatnak az egész utcában?! – Liheg a bosszú, már-már vért szomjazik, s nem értjük, miért. Feleségem harsogó kiabálásra lép be a szomszédos utcabeli kis boltba. – Ezek a bűdös románok mellettünk egész nap semmit se csinálnak, csak isznak s basznak! – A sötét arcok ámuldozva, bizonyára élvezettel hallgatják, néma csend lesz. Feleségem visszalép. Azóta sem tettük be oda a lábunkat.

A bolt sokféle funkciót tölt be. Vásárlásra is alkalmas ugyan, van benne élelmiszer, de legfőképp italok. Az asszonyok tíz óra után gyűlnek össze, kicserélik információikat. (A velünk kapcsolatos hírek négy-öt hét után, miután zárat szereltem a kapura, lecsengtek, valószínűleg újabb, izgalmasabb témák kerültek teríték-re.) J. uralkodó hangja kimagaslik, száz méterről hallható. A férfiak több ízben gyülekeznek, reggel nyolc körül, délben és estefelé. Legkorábban szomszédaim legöregebbje, O. kezdi, hét órakor. Át van vágva a nyaka, piszkos zsebkendő takarja, borzasztó lehet szegénynek: nem ír, nem olvas, és beszélni sem tud, az udvaron egész nap ide-oda lökdösik. Ezért ő egyedül megy inni, unatkozik, megvárja, míg összegyűlnek a komoly, dolgozó férfiak, és némán hallgatja okos társalgásukat. Inni a következő módokon lehet, az élelmiszerbolt ajtajában és előterében: a bort kétliteres műanyag palackból (ebből fogy a legkevesebb), sört üvegből vagy dobozból, pálinkafélét féldecis kis üvegekből. Nyomai százméteres körzetben kimutathatók, ebben a kertvárosnak nevezett (egyébként szép) övezetnek a bolt körüli szakaszán csak botladozni lehet az üzlethelyiségből származó szemétben. Távolabbi szemétnyúlványok olykor összeérnek mutatósan, folyamatosságot biztosítva, mert úgy négyszáz méteres távon öt hasonló kis bolt is ékeskedik, igaz, nem mindegyikben engedik meg a kocsmázást.

Az emberek, akik ide járnak, valódi bizonyágát adják annak a ténynek, amire az ország elesettebb részeiben csak idealista tervek készültek: itt megvalósult az eszményi integráció, cigány és nem cigány között nincs különbség. Megvalósult az, amire Horváth Aladár vágyik: „De mindemellett van egy picit más világ, ami nekem rendkívül fontos, az én roma közösségem fizikai és kulturális szépsége. Bennünk sokkal több a közös, az azonos a magyarokkal, mint az eltérő, a sajátos. Ez egy fantasztikusan jó-

ravaló és tehetséges nép. Aki egyszer nem sajnálja a fáradságot, és egészséges emberi kapcsolatokat alakít ki romákkal, az tudja ezt. ...igen-igen nagy szükség lenne arra a szeretetmennyiségre, amivel a romák rendelkeznek.”

Nos, épp ezért merészkedtem személyes tapasztalataimat rendezgetni, mert a számtalan beszédes, de rideg statisztika semmit sem mond a lényegről. Semmi másra, kizárólag személyes hitelemre hivatkozva: nem sajnáltam a fáradságot, hogy egészséges kapcsolatokat alakítsak ki romákkal. Kudarcba fulladt. Bizonyára magam is hibáztam valami módon. Bár az tény: kényszerből sokat költözködtünk, és minden alkalommal szeretettel, de legalább barátsággal váltunk el a szomszédainktól. Nagykőrösön pusztá drótháló választott el „a Pistáéktól”; Pistának az élettársa cigány asszony volt, csúnya szavú, káromkodós, de minket nagyon megkedvelt. Korai halálakor az utca lakóival együtt sirattuk, párja, az a hatalmas termetű ember pedig, amikor elköltöztünk, kérés nélkül segített, és könnyekkel a szemében mondta: „Mikor lesz még nekem ilyen szomszédom.” Félig földműves, félig munkásemberek voltak, de nem utáltak sem erdélyi, sem értelmiségi mivoltunkért. Szombat estéknént olykor elpoharazgattunk, és volt miről szót váltani. B.-vel nem poharazgatok. Ahhoz életformát kellene váltanom: inni, inni, inni, értelmetlen, zagyva szövegelést hallgatni, jókat veszekedni, esetleg verekedni, aztán meg egymás nyakába borulni részeg szeretetben.

Gödöllőn, s mint tapasztalom, az agglomerációban megtörtént tehát a kiegyenlítődség. A cigányság itt meglehetősen jól alkalmazkodott. A legéletrevalóbbak meggazdagodtak: telkeket, házakat vásároltak fel olcsón, majd adtak tovább jelentős haszonnal. Boltokat nyitottak, a zöldséges piac jelentős részét ők üzemeltetik. („Megveszem három lejért, és eladom ötért.”) De a többség sem szűkölködik errefelé túlságosan. B. tehát kőműves, mindenféle munkát elvállal, egy építkezésnél azonban sok más szakemberrel kell együttműködni. Egy házat fel lehet építeni jó minőségben, és össze lehet csapni. Az ember a munkáért annyit kér, amennyit nem szégyell, a számlát ugyan ki ismeri errefelé; ha tehát a felénél abbahagyja, amit elvállalt: ki és hol tud tiltakozni? Az építkezéseken használt anyag meg vándorol ide-oda. Mindenki ügyeskedik. Így valósult meg az integráció. Cigányok és nem cigányok egy széles, áttekinthetetlen hálóban, érdekszövetségben találtak egymásra, ki mit szerez, azt tovább adja, csereberéli lehetőleg kellő haszonnal.

Mondom, egységesülés ez. Az együtt élő nemzetiségek kiegyenlítődsége. Csúnyát írok most, rasszista mondatot. *Nivellálódás történt. Nivellálódás lefelé.* Nem a cigányság törekedett az európai értékek elsajátítására, hanem a magyarság alkalmazkodott a cigányság legtöbbet hangoztatott, sajátos tulajdonságaihoz. Nem azt akarom állítani, hogy a cigányság olyan szellemi és gazdasági erőt halmozott fel, ami jótékonyan befolyásolná az ország kulturális, intellektuális és anyagi gyarapodását, mint azt például a zsidóság tette, hanem azt, hogy a magyar ember (is) mindig a könnyebbik utat keresi. „Ha nekik mindent szabad, akkor én minek törjem magam.” A laza életvitelhez, a trágár beszédhez, az ügyeskedéshez könnyebb alkalmazkodni, egy nemzetközösség jövőjére nem gondolni, mint felelősséget vállalva, fegyelmestten és takarékosan élni.

Hipotézisemet a cigányság érdekeinek képviselői is alátámasztják. Diósi Ágnes könyve a cigányság védelmében készült, és auktoriális nézőpontból éppenséggel az igazat írja, hiszen minden jogvédőnek kötelessége etnikumának, közösségének az érdekeit jóhiszeműen képviselni.

„Lopnak, csalnak, hazudnak.” Hát igaz. És mitől függ, hogy ez bűnnek számít-e? Becsületes magyar állampolgároknak nem voltak gátlásaik, sőt igen nagy elégtétellel től-totte el őket, ha sikerült lopniuk a gyárból, térszéből... Ki tartotta bűnnek? Az ideológia, amit senki sem vett komolyan.

Bizonyára így volt, s ha így volt, ez vitte csődbe azt a rendszert. De soha senki nem állította, hogy a lopás, csalás, hazudozás keresztény európai érték, hogy a zsidó-görög-római-keresztény európai hagyományok eme tulajdonságokat az ethosz tartozékaként elismerték volna. Soha senki nem tudta maradéktalanul betartani az erre vonatkozó etikai törvényeket, ám legalább e felé törekedett az emberiség, s legalábbis nem tartotta humanista értéknek a gazemberséget. Napjainkig.

A TAPASZTALAT FOKOZATAI (4)

(Elfogultan, szubjektív hangon.)

Diósi egy másik érve. „Ugyanígy vannak a cigányok a magántulajdonnal. Törvényen kívüli – a törvények védelmét nem élvező, munkájáért tisztességes bért nem kapó – néptől nem vehető zokon, hogy valamiképp élni akar.” Igen ám, de én is élni szeretnék – valamiképpen. Ugyan ki szorítja manapság törvényen kívül a cigányságot? Ki tiltja meg, hogy iskolába járjon, szakmát tanuljon, tisztességes munkát végezzen? Engedtesse meg, hogy elfogulatlan dokumentumok híján személyes tapasztalatomat írjam le. (Amennyiben szavamnak hitele van.) Gödöllő (amiként erről még szó lesz) egyike azon helységeknek, ahol szinte hibátlanul működik a szociális támogatások rendszere; köszönhető ez részben a nagy ipari egységek jövedelméből befolyó adónak, részben annak, hogy itt az országos átlagnál jóval magasabbak a közműdíjak.

A cigányság tehát (a szakirodalom gyakorta hivatkozik erre) nem homogén közösség, különböző térségekben teljesen eltérő a helyzetük. Hatodik éve vagyok szem- s főként fültanúja egy igazi valóságshow-nak, amelyhez képest Győzőkéék műbalhéi gyenge utánzatnak minősülnek. A család, melynek életét szándékom ellenére követem naponta, csupán annyiban őrzi az oly sokat emlegetett hagyományos életformát, hogy három, a kisgyerekekkel most már négy nemzedék él egy udvaron. Említett kezdeti konfliktusunk (melynek semmilyen módon nem voltunk cselekvő résztvevői, csupán elszenvedő alanyai) azzal tetőzött, hogy B. előttünk meg valószínűleg az egész utca előtt igazolni akarta kiváltságos helyzetét a nagy családban, és sok sörtől felbátorítva már a kapuból kiabálta J.-nek meg a szüleinek: „Rosszul tette Hitler, hogy a zsidókat égette el. Veletek kellett volna kezdje!” Bennem elhűlt a vér, mit tagadjam, remegett a lábam, mert gyanút fogtam: ez az agresszió nekünk sem tesz jót. Véleménye elsősorban nem a családjának, hanem föltehetően az „uraknak” szólt.

Szégyellem magam, amikor efféle érdektelen, tulajdonképpen fikcióba, novellába kívánczó személyes tapasztalatokat kell leírnom példázatként. Csakhogy a szociológusok, a cigányság érdekvédői mindig széles merítésű, általános, semmit sem mondó adatokra hivatkoznak: a valóság élménye hiányzik mögülik. És a médiában sűrűn szereplő, egyetlen antirasszista szakembertől sem hallottam, hogy cigány családok szomszédságába költözött volna, hogy gyereket – aki majd nyugati egyetemen folytatja tanulmányait – olyan osztályba íratta volna, ahol többségben roma gyerekek ülnek a padokban. Az én személyes gondom-bajom, tapasztalatom a széles közösség szempontjából jelentéktelen apróság. Csakhogy egy egész ország hangulata sok ilyen apró, kényelmetlen vagy pusztítóan gyöttrő tapasztalatból áll össze, interferenciába lépnek ezek, és végül akár egy egész nemzet közérzetét, viselkedését, mentalitását is meghatározzák.

Nem idézem szó szerint azokat a soha nem hallott trágár kifejezéseket, melyeket szomszédaim egymás fejéhez vágtak napokig; sajnos soha nem is ér véget: az állati, artikulálatlan üvöltözés – saját bevallásuk szerint – az ő személyes és nemzeti tulajdonságaik közé tartozik. A veszekedések közvetve vagy közvetlenül az új szomszédokat célozták: végül is nemcsak az indok nélküli, zsigeri gyűlölet talált ezúttal célszemélyeket és kiömlési szelepet, hanem maga az újdonság is; egy új, másfajta család megjelenése egy (másként csöndes) kis utcában, ahol soha nem történik semmi, ez a jelentéktelen változás is roppant energiákat mozgósít egy olyan család életében, melynek tagjai tökéletes élményhiányban szenvednek: soha nem utaztak, ismeretségi körük rendkívül beszűkült, nemhogy könyvet, de még újságot sem olvastak soha, egyetlen élményük a Győzike- meg a Mónika-show. J.-hez, az udvar asszonyához kezdetben bizalommal, barátsággal közeledtünk, mondván: szegény emberek vagyunk, ráadásul mi is kisebbségiek, tehát minden kisebbségivel együttérzünk, és szeretnénk jó szomszédi viszonyt ápolni. „Kommunikációs” kísérletünk valamiképp mindig a visszájára fordult. J. tudatában az egészről csak annyi rögzült, hogy ezek a büdös románok ki tudja honnét jöttek, ezeknek soha nem volt rendes lakásuk, mit akarnak most itt uralkodni az egész utcában fölöttünk, akik itt éltük le az egész életünket, hát mért nem jó nekik így ez a ház, ahogy van, Marikának bezzeg minden jó volt harminc évig. És nem engedte be a kőműveseket, hogy a felénk eső falat bepucolják, levakolják, szögeket vertek a házunk oldalába, fogasként használva, a más építkezésekből szerzett limlomot és a szemetet ott halmozták fel, a gyom már átterjeszkedett a fal alatt, kiütközött a szobánkban, akárcsak a penész. Mi tagadás, mi is védtük a keservesen megvásárolt ingatlanunkat; az udvarias kérést felváltotta a határozottabb hang, a vita ilyenkor már elkerülhetetlen. Mindig egyetlen döntő érv hangzik el, s ez valami miatt tabu, nincs mit tenni ellene: „Mi cigányok vagyunk, így beszélünk, így viselkedünk, s azt tesszük, amit akarunk. Akinek nem tetszik, az költözzön el, úgyis kell nekünk ez a ház.” A család felé: „Úgyis addig rágom, marom ezeket a románokat, amíg elköltöznek innen.” Nem részletezem tovább. Kezdetben még próbálkoztunk. Soha senkit nem jelentettünk fel, utálok a jelentgetőket, most is csak kérelmet írtunk az önkormányzathoz: szíveskedjenek a törvények alapján hat-

ni a szomszédainkra, hogy engedélyezzék házunk oldalának bepucolását. Senkitől, a polgármesteri hivataltól sem kaptunk támogatást. Kerestük hát másként a megbékélést, ahogyan ilyenkor lehet; egye fene, hadd pusztuljon a házunk, csak egy kicsit nyugodtabb legyen az életünk; nem túl erős, de magasabb léckerítést húztunk fel: ha már a hangerő elől nem menekülhetünk, legalább ne lássunk egymás szájába. Ez a túl merész lépésünk vezetett el aztán drámai a csúcsponthoz.

Feleségem az udvaron gyomlál, kedvenc virágait gondozza. Az asszonyok legkedvesebb szórakozása ott túlnan, hogy összeülnek a kerítés tövében, és teljes hangerővel (lehetőleg az egész utca hallja) „ezeket a románokat” pocskondiázzák. Idegölő, eléggé megviseli az embert, de a „jószomszédság” kedvéért beletörődünk, nyugtatóval alszunk, és próbálunk úgy tenni, mintha nem is léteznének. Aljas dolog, tudom, rasszizmus, sérti az emberi méltóságot, de azt mondtam a feleségemnek: fogjuk fel úgy ezt az állapotot, mint egy természeti csapást, amely ellen úgy sem lehet védekezni. Ő úgy védekezik, hogy bekapcsolja a rádiót maga mellett, és Mozartot hallgat; állítólag nyugtató hatású, kikapcsolja az embert a külvilágból, különösen, ha közben virágokkal foglalkozik. Utóbb elképzelem hatásos filmjelenetként: egyik oldalon egymásra kacsintó, röhécselő tekintetek, és üvölt és üvölt a gyűlölet, a másikon Mozart zenéje szól, és minden színben pompázó virágos kertet hoz be a kamera. Ekkor lép be a szomszéd kapun B., részegen és káromkodva. Szokásos, zavaros mondataival nekiesik a hölgykoszorúnak, mert most sem csinálnak semmit. A hangerő, a ricsaj növekszik, elnyomja Mozart hangját, egyikét pofon is elcsattan, aztán a részegség ködében tapogatózva B. felfogja, miről is folyik a meghitt társalgás. A családfő nagyjelenetére váratlan csönd áll be, csupán Mozart muzsikája szól. Kilencven fokos fordulattal dühe elkanyarodik, már megint *ezeket a románokat* eszi a fene, fokozatosan belehergeli magát, az ember hazajön fáradtan a munkából, pihenni szeretne, ezek pedig bömböltetik a rádiót! Egy pillanat alatt teljes egyetértés alakul ki a családban, J. felkapja a kenyérvágó kést, „Megyek, s leszúrom ezt a fehérnépet, hát ez azt hiszi, hogy neki már mindent szabad?!” B. csúcsra korbácsolt indulatai most már a megfelelő irányba csapnak, felkap egy méternyi magas kertitörpét, nekivágja a kerítésnek, a teljes nagy család ott toporog, üvöltözik mögötte, rángatja, rúgja a vékony léceket, melyek nem önvédelmi célból kerültek oda. Én éppen egy esszét formálgatok Németh László időszerűségéről, nyolc négyzetméteres dolgozószobámban, melyet könyvekkel igyekeztem hermetikusan elzárni a környezet zajártalmaitól, amikor a harcias, állati hangok áttörnek a könyvek védőfalán. Arra lépek ki, hogy a feleségem viszonylag nyugodtan, számomra elképesztő bátorsággal néz szembe B.-vel, aki épp a kerítés tetején kapaszkodik fél kézzel, a másikkal az óriás törpét lóbálja, „Agyonütlek, te!”, közben lábával a léceket rugdossa, „Ezt a kerítést is minek kellett ide csinálni, mér nem volt jó a régi?!”, J. a kést emelgetve hadonászik mellette, de nem bír felkapaszkodni. Nekem remegni kezd a lábam, ez most már nem mehet tovább, mondom, teljesen pánikba esem, a telefonhoz szaladok, és a rendőrségi ügyeletesnek próbálom dadogva elmagyarázni, mi történik. A hangján hallok, egyáltalán nem rázza meg az eset. Fél óra múlva megérkezik egy rendőrautó, két rendőr jön

be, és kérdéseket tesznek fel. Az egyik, főnöknek látszik, azt mondja: „Én megérttem magát, B. volt már előzetesben. De nem tudok semmit tenni ellenük.” Aztán átmegy, B. időközben elmenekült valahová az utcából, a rendőr pedig szelíden magyarázza a mézesmázosan hízelgő asszonyoknak, hogy azért a szomszédokat is meg kell érteni, és keressék, kérem, a békességet. Jegyzőkönyvet nem vettek föl, annyira jelentéktelen volt az ügy. Mi pedig keressük a békességet, úgy teszünk, mintha nem volnának szomszédaink, egye fene, hadd pusztuljon a házunk, nőjön a gyom a szobánkban, csak legalább velünk ne foglalkozzanak. Senki, de senki nem fog megvédeni a szánalomra méltó, elnyomott kisebbséggel szemben. Hivatalos helyen már szóba sem merjük hozni az esetet, hiszen akkor fajgyűlölők vagyunk. Mi tagadás: rasszista lettem, mint mondják, Magyarország lakosságának lappangó többségéhez hasonlóan.

Diósi Ágnes megállapítása: „A cigány közösségek nem egyformák, ezért óvakodnék minden általánosítástól.” Majd egy „tipikusan jellemzőnek” tartott tulajdonságot említ. A kérdésre: „mi az, ami nélkül nem tudnál élni”, „Harmincnyolc jól ellátott magyar gyerek anyagi természetű dolgokat sorolt fel. Két, alapvető dolgot is nélkülöző cigány gyerek pedig azt válaszolta, hogy zene és tánc nélkül nem tudna élni.” Természetesen nem vonom kétségbe a tény valódiságát, csak az általánosított, kiterjesztett érvényességét. A show-műsorban, melynek akaratom ellenére napról napra fültnője vagyok, a másvalakik gyalázásán kívül egyetlen téma szerepel: a pénz. A pénz megszerzésének legváltozatosabb módjai, amiben valóban rendkívül leleményesek. Én ennek csak egyetlen formáját ismertem: a munkát folyamatos önképzés által; meg kellett azonban tanulnom, hogy ez (egy pompás politikusi nyelvújítás fordulatát idézve) a „leghatékonytalanabb” pénzszerzési forrás.

(Elfogulatlanabb hangon: tények)

Az udvaron három felnőtt nemzedék lakik, a negyediket már egy hároméves kisgyerek képviseli. A házat valószínűleg az öreg, nyugdíjas házaspár építette, föltehetően a hatvanas években, amikor Gödöllőn megkezdődött a cigánytelepek felszámolása, és a vállalkozó szellemű romáknak jelentős támogatást juttattak házépítés vagy más típusú otthonteremtés céljából. A nyugdíjas öregasszony a család legfőbb erő- és pénzforrása: takarítónő volt, állami alkalmazott, biztos megélhetése van. Férje, valamiféle gégeműtét miatt, rokkantnak minősül, ezért a szélesebb család egyik tagja folyamatosan beteggondozási támogatást kap. Gyakorta a fölött zajlik a veszekedés, hogy névlegesen ki tekinthető gondozójának, vagyis ki vegye fel az ápolásért járó összeget. Az ápolás abból áll, hogy az öreg úr, reggel korán (mint utaltam rá), elsétál a kocsmaként működtetett boltig, megissza a felesét, elhajítja a kis üveget, fülel a beszélgetésekre, majd az utcán sétálgat. Bizonyára a beszélgetés lehetőségének hiánya miatt is, olykor úgy viselkedik, mint egy gyengeelméjű, ezért az asszonyok leggyakrabban rajta töltik ki a dühüket. Az öregasszony örökmozgó. Reggel elindul a városba, folyton banki és jelzáloghiteleket intéz, az önkormányzatnál mindenkit ismer, kapcsolatokat ápol a hozzájuk hasonló helyzetben élő családokkal, minden információt beszerez, és

ami szociális segély, támogatás lehetséges, azt ő mind megszerzi, minthogy a nagy család többsége munkátlan. B. hivatalos munkavállaló, alkalmanként nagyon sokat keres, ilyenkor J. is viszonylag csendesebb. A konfliktusok olyankor súlyosbodnak, amikor huzamosabb ideig nem tud százezreket átadni az asszonynak: sűrűbben részeg, még kevesebb a pénz, több a balhé. Ilyenkor jogosan hivatkozik arra, hogy ő tartja el az egész pereputtyot. J. sohasem dolgozott. „Nálunk ez nem szokás. A férfi keresse meg a pénzt, tartsa el a családját, az asszonynak van elég dolga a ház körül.” Két felnőtt gyermekük van. C., a lány ugyancsak soha nem dolgozott, állítólag nyolc osztályt végzett. Ő is nélkülözhetetlen a ház körüli teendőkből. Anya és lánya egyforma, rendkívül mutatós, drága, élénk színű ruhákban jár a piacra, boltba bevásárolni. A lány valószínűleg soha nem fog férjhez menni, furcsa szociális okok miatt. Igazi szép, mutatós lány volt, kétségtelenül elkelt volna, úgy tűnik, a családi helyzete akadályozza. Mivel nem tanult tovább, munkába sem járt, tehát semmiféle fiatal közösségnek nem volt tagja, megfelelő férfiismeretségekre sem tehetett szert. J.-nek vannak még testvérei; kereskedők, meggazdagodtak, lenézik a szegény rokonokat. J. viszont válogató, megveti a náluk szegényebbeket, így szegény C. valahogy légüres térbe került, azoknak a fiatal nőknek a frusztrációja, hisztériás rohamai jelentkeznek nála, akik nem ismerik a nő-férfi párkapcsolat érzelmi, biológiai, szexuális örömeit. A fiuk, R. viszont igazi nagyvilági, belévaló vagány. Mielőtt megnősült, az élete csupa buli volt, nagy társaság, rohangálás válogatott autókkal az éjszakában. (Nősülése után ennek a baráti társaságnak a létszáma kis mértékben csökkent.) Nem tudni, honnan volt minderre pénze, bár a nagyanyja kedvence, és mindennel ellátja, máig. Sejtethetően a széles baráti körből nőszült, „magyar” lányt hozott a családba. Ő, M. a másik gyenge pont, az idegen. Neki állandó munkahelye, jövedelme van, az új család meglehetősen rátelepedett, ő meg az öregasszony törlesztik a különféle jelzőhiteleket. Szülei nem teszik be lábukat a kapun. M. olykor kiborul, mert megalázzák, gúnyt űznek belőle, s jóllehet törekszik, alkalmazkodik a ház szokásaihoz, már egészen kiválóan káromkodik, szókészlete jelentős számú útszéli kifejezéssel gyarapodott: azért még viszonylagos temperáltsággal, a befogadottak féltékenységével viseli ezeket a kiközösítő akciókat. (V.ö.: „gyűlöletbeszéd”). Ilyenkor fogja a kisfiát, és néhány órára vagy egy-két napra bevonul a szüleihez, majd visszatér; onnan tudható, hogy a lakásból férje üvöltözése, csapkodása hallatszik órákon keresztül.

A ház (lehetséges, későbbi hozzátoldásokkal) két család számára épült. Elöl laktak a nyugdíjas öregek, az épület folytatásában B.-ék, de R. az öregekkel nőtt fel. Házassága után az öregeknek az udvar végében pár hét alatt összecaptak egy putriszerű lakrészt, ők kettesben most ott húzódnak meg, a fiatalok az első épületben. Tiszta emberek. J. és lánya majdnem mindennap végigporszívózza a lakást, mosnak, takarítanak, utána beszélgetnek vagy veszekszenek, az ismerősök szennyesét teregetik. Az udvart kertti törpékkal díszítik, huszonnégy darab van belőlük, félméterestől kétméteresig. Mindennap bőségesen locsolnak, gyakran a házunk és kerítésünk oldalát. A ház előtt, az utcai fronton is példásan rendezett a portájuk, naponta sepregetnek, a csikket, a szemetet a szomszédok elé hajtják. J. régebben minden évben kidobta, elajándékozta a „szegény ismerősöknek” a szoba-

bútort, s újat hozatott a tévében látott legújabb divat szerint. Két éve, amióta beütött a világgazdasági válság, nem cserélt teljes berendezést. Sőt.

A széles családból a legizgalmasabb jellem mégiscsak B. Az egész környéken nincs rokona. Sokszor emlegeti, de mindig másként, hablatyolva az ő felsőbbrendű származását. „Én magyar vagyok, nem mint ezek. Jugoszláviából, mert szerb nevem van. De anyám Kolozsváron élt.” Mindenesetre más, rokontalan, ezért a J.-ék családja sohasem tudta befogadni. És ő valóban mindig dolgozott valahol, magához hasonló barátok közösségét alakította ki. Sokkal erősebb szálak fűzik a kocsmázó barátaihoz, mint a feleségéhez, gyermekeihez. A fia olykor elmegy vele dolgozni, nem nagy kedvvel.

Ha tárgyilagosan, mondjuk úgy, tudományos igénnyel próbálnám megfogalmazni, azt mondhatnám: annyiféle frusztráció halmozódott fel ebben a családban, hogy az akár mintául szolgálhat az agglomerációban élő cigányság legtöbb integrációs és identifikációs problémájára. A szociális juttatásokat, a segílyt, a támogatást nem kellemetlen kényszernek, nem a társadalom jó szándékú adományának tekintik, hanem eredendő jognak: kiváltságnak. A segílyeket az öregasszony intézi. „Nélkülem semmire se mennétek, ti szerencsétlenek. Harminchétezer forintos vízdíjat csináltatok: elintéztem nektek, kifizette a hivatal. Nem fizettétek ki a gázt: elintéztem, kifizette a hivatal. Elintéztem, hogy ingyen hozzanak nektek télire tűzifát. Nem fizettétek a hitelt: kifizettem én. Ha én nem lennék, már elvették volna a házatokat is. Mi lesz veletek, te, ha én egyszer meghalok?!” Ez a törékeny, csontsovány öregasszony a család legcsodálatosabb és legszörnyűbb teremtménye. Mindig fülel, mindent lát, ha kell, úgy ordibál, fenyegetőzik, átkozódik a maga vagy a család érdekében, hogy az ég is remeg tőle; ha meg az szükséges, olyan szenvedő, mézesmázos hangon esdekel, hogy nincs az a fiánacszív, amely meg ne hasadna a szájalomtól. A baj mégis beütött. Nem elég a világválság, B. eltörte a kezét: összeomlik a családi kassza. Az egész utca hallja, hogy J. inkább elmegy dolgozni, de ez a tekergő ura nem fog itt élösködni rajta, mert én nem szégyellem a munkát, s tudok is dolgozni! Két nap múlva: „Kislányom, drágám, én aztat ajánlom, mégiscsak te menj el dolgozni. Az neked is jobb lesz. Te csak ledolgozod azt a pár órát, én itthon mindent megcsinálok, s te csak eszel és pihensz.” Aztán néhány napig van új téma. Te, hogy miféle szemét emberek vannak. Az az izé is csak tekereg, semmit se csinál, mégis nagyobb a fizetése. Mondom neki, hogy kell jobban csinálni, de nem. Dolgozunk, lelkem, kiabálja J. a mobiltelefonba az udvaron, sok munka kicsi pénzér, de hát mit csináljunk. Néhány nap múlva nincs új téma, visszatérnek a régi motívumok. Röviden múlt ki a munka korszaka. De velünk ekkoriban alig foglalkoznak: igazi nyugalom.

J E G Y Z E T E K

1 Diósi Ágnes: *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Bp., 2002, 39, 93, 122.

2 Kemény István (stb.): *A magyarországi cigányság*. Bp., 2004, 12.

(*Folytatjuk*)